

Łucja Wilk
Uniwersytet Wrocławski
Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa we Wrocławiu
II rok studiów magisterskich

Cyfrowe kolekcje żydowskie w Polsce

Streszczenie: Artykuł porusza kwestię digitalizacji zasobów spuścizny kulturowej polskich Żydów. Przedstawiono realizację projektów dotyczących tworzenia kolekcji literatury jidysz w Bibliotece Cyfrowej Polona, digitalizacji unikatowych zasobów Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego im. Emanuela Ringelbluma w Warszawie (ŻIH), biorącego udział w międzynarodowym projekcie *Judaica Europeana*. Wspomniano także o innych projektach związanych z udokumentowaniem życia Żydów na terenie Polski.

Słowa kluczowe: digitalizacja, *Judaica Europeana*, literatura jidysz, Archiwum Ringelbluma, Żydowski Instytut Historyczny

Wstęp

Mniejszość żydowska w Polsce rozwijała swoją bogatą kulturę od wieków. Przed zagładą kraj zamieszkiwało około trzech milionów Żydów — większość z nich mówiła i pisała w języku jidysz. Nawet po II wojnie światowej ta kultura trwała, a zebranie i ocalenie jej spuścizny było dla wielu moralnym imperatywem. Jednym ze sposobów ochrony i upowszechniania wszelkich materiałów, w tym również judaików jest ich digitalizacja, stąd też w ostatnich latach nastąpił rozwój projektów mających na celu upowszechnianie i szerokie udostępnienie tych zasobów masowemu odbiorcy. Dziedzictwo żydowskie obejmuje zarówno dokumenty, książki, rękopisy i czasopisma, jak i nagrania dźwiękowe, obrazy, fotografie, pocztówki, a nawet plakaty i filmy. Pojawił się zatem problem, co umieszczać w cyfrowej kolekcji żydowskiej, a także czym są „judaica”? To dość pojemne określenie, gdyż czasem rozumie się pod tą nazwą wszelkie materiały i opracowania związane z Żydami (kryterium doboru nie zawsze jest związane z pochodzeniem autora), a czasem teksty w języku jidysz. Kolekcje żydowskie są gromadzone i prezentowane (także on-line) najczęściej w instytucjach naukowych, różnorodnych centrach, archiwach, a nawet w muzeach. Mało jest zbiorów zawierających jedynie literaturę. Do najbardziej znanych światowych kolekcji tego typu zaliczyć można:

- *Projekt ben Jehuda* — zbiór klasycznej literatury w języku hebrajskim wzorowany na *Projekcie Gutenberg*, skierowany do naukowców oraz uczniów i studentów literatury¹,
- niemiecką kolekcję literatury w języku jidysz ze zbiorów Biblioteki Uniwersytetu Goethego we Frankfurcie nad Menem²,
- kolekcję „Literatura jidysz” w Cyfrowej Bibliotece Narodowej Polona.

¹ *Project Ben-Yehuda* [on-line]. [Dostęp 30.08.2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://benyehuda.org/>.

² *The Collection „Yiddish Prints” in the Frankfurt University Library* [on-line]. [Dostęp 30.08.2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.literatur-des-judentums.de/jd/templates/template.xml?Sprache=eng&js=yes&Skript=Home>. Ta kolekcja wchodzi w skład Projektu *Judaica Europeana*, o którym będzie wspomniane w dalszej części artykułu.

W dalszej części artykułu zostaną krótko przedstawione: żydowska kolekcja tematyczna Polony — „Literatura jidysz”, europejski projekt „Judaica Europeana”, którego partnerem jest Żydowski Instytut Historyczny im. Emanuela Ringelbluma w Warszawie (ŻIH), a także inne projekty związane z udokumentowaniem życia żydowskiego na terenie Polski.

Żydowska kolekcja tematyczna Polony — „Literatura jidysz”

Wiele osób nie zdaje sobie sprawy, że na terenach polskich rodziła się i rozwijała kultura Żydów aszkenazyjskich, w tym literatura piękna, czego świadectwem jest chociażby żydowski oddział Pen Clubu, który funkcjonował w przedwojennej Warszawie. Po wielu latach zapomnienia i trudności w dostępie do tekstów w jidysz, w Polsce odradza się zainteresowanie tą literaturą — poezją, prozą i dramataми. Obecnie jedyną stricte literacką kolekcją żydowską jest zbiór „Literatura jidysz”, który został udostępniony w grudniu 2007 r. w Cyfrowej Bibliotece Narodowej Polona³. W kolekcji zostały umieszczone w pełnej wersji dzieła najwybitniejszych autorów tworzących w języku jidysz przed II wojną światową. Można tam znaleźć zarówno pionierów tej twórczości, m.in. Salomona Ettingera, jak i klasyków — Mendele Mojchera Sforima (autora), Szolem-Alejchema (rozpoznawanego dzięki *Dziejom Tewji Mleczarza* wykorzystanych w *Skrzypku na dachu*), I. L. Pereca (mieszkańca Zamościa i Warszawy, określanego jako ojca literatury jidysz, prozaika i twórcę nowoczesnego żydowskiego teatru), An-Skiego (twórcy znanego *Dybuka*); dramaturga A. Goldfadena i wielu innych. Dziesięć najbardziej popularnych utworów z tej kolekcji było wyświetlanych od 1024 do 2102 razy⁴. Niestety, ze względu na ochronę praw autorskich, nie było możliwe bezpłatne udostępnienie wszystkich dzieł (np. noblisty I. S. Singera). Kolekcja jest uzupełniona o krótkie wprowadzenie oraz o biografie najważniejszych twórców (w wersji polskiej i angielskiej). Irena Janowska-Woźniak podkreśla, że kolekcja dzięki temu, iż jest adresowana do odbiorców na całym świecie (poprzez wersję w języku angielskim), ma szansę stać się *pierwszą prawdziwie międzynarodową, jeśli chodzi o odwiedzających jej stronę internetową, kolekcją tematyczną Cyfrowej Biblioteki Narodowej*⁵. Kolekcję „Literatura jidysz” uruchomiono, gdy było zeskanowanych prawie 50 tekstów, a od tego czasu zasoby są wciąż powiększane. Obecnie (sierpień 2011 r.) jest ich 231⁶. Stworzenie cyfrowej kolekcji było możliwe dzięki współpracy z Fundacją Shalom oraz ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

³ Cyfrowa Biblioteka Narodowa. *Literatura jidysz* [on-line]. [Dostęp 04.08.2011]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.polona.pl/dlibra/collectiondescription2?dirids=31>.

⁴ Liczba czytelników wzrasta — w sierpniu 2011 r. najpopularniejsze dzieła były otwierane od 1088 do 2215 razy.

⁵ JANOWSKA-WOŹNIAK, I. *Judaica on-line. Nowe Książki* 2008, nr 2, s. 82.

⁶ Od sierpnia 2010 do sierpnia 2011 liczba udostępnionych publikacji zwiększyła się o dwie pozycje (z 229 do 231). Dla porównania — największa niemiecka kolekcja literatury w jidysz zawiera ok. 800 obiektów, zob. więcej na stronie Biblioteki Uniwersyteckiej Uniwersytetu Goethego we Frankfurcie nad Menem [on-line]. [Dostęp 30.08.2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.literatur-des-judentums.de/jd/templates/template.xml?Sprache=eng&js=yes&Skript=Home>.

Żydowski Instytut Historyczny a digitalizacja

W strukturze Żydowskiego Instytutu Historycznego im. Emanuela Ringelbluma w Warszawie (ŻIH) znajduje się zarówno biblioteka, jak też archiwum i muzeum⁷. Biblioteka ŻIH-u szczyli się tym, że jako jedyna w Polsce prowadzi katalog także w językach jidysz i hebrajskim bez transliteracji na alfabet łąciński (dostępny on-line), a od 2005 r. dostępne są w formie zdigitalizowanej wycinki prasowe dotyczące najszerzej pojętej tematyki żydowskiej i izraelskiej. Warto wspomnieć, że Archiwum ŻIH posiada bezcenny zbiór — „Archiwum Ringelbluma”, czyli Podziemne Archiwum Getta Warszawskiego z lat 1940–1943, które zostało wpisane przez UNESCO na listę *Pamięć Świata (Memory of the World)* i od końca 2007 r. miało funkcjonować także w formie cyfrowej⁸.

Prace nad digitalizacją rozpoczęły się w ŻIH ponad dziesięć lat temu dzięki pomocy finansowej Muzeum Holokaustu (United States Holocaust Memorial Museum) oraz Conference for Jewish Material Claims Against Germany z Nowego Jorku, instytucji, których celem jest m.in. zabezpieczenie dokumentów związanych z zagładą. Dokumenty zostały najpierw zmikrofilmowane, a potem z mikrofilmów dokonano digitalizacji (stąd też większość skanów jest czarno-biała). Przy wyborze kierowano się następującymi kryteriami: ranga historyczna dokumentu, zainteresowanie czytelników, stan zachowania materiałów, rozpoczynając od materiałów związanych z II wojną światową (zwłaszcza Archiwum Ringelbluma), Żydowską Samopomocą Społeczną po relacje ocalałych⁹.

Proces digitalizacji Archiwum Ringelbluma ujawnił szereg problemów, z którymi zmierzyć się musiała ta instytucja. Po wojnie odkopano z ziemi ukryte dokumenty, poddano je konserwacji, następnie przy udziale wolontariuszy stworzono inwentarz w postaci papierowej. Kiedy przygotowano kolekcję do mikrofilmowania, a potem digitalizacji, konieczne było najpierw zweryfikowanie starego inwentarza, ponowne uporządkowanie materiałów, następnie stworzenie elektronicznego inwentarza i konserwacja dokumentów. Sam proces skanowania został zlecony zewnętrznym firmom. Dostęp do materiałów jest ograniczony, gdyż są one udostępniane jedynie na trzech komputerach w ŻIH, gdzie po uprzednim wyszukaniu w elektronicznym

⁷ Początki Żydowskiego Instytutu Historycznego sięgają czasów powojennych, pod obecną nazwą funkcjonuje od 1 stycznia 2009 r. (decyzją Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego).

⁸ *Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego* [on-line]. [Dostęp 02.05.2011]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.jewishinstitute.org.pl/pl/archiwum/index/0,0.html>. W mediach brakuje dalszych informacji o postępie prac, autorka artykułu była słuchaczką wystąpień Edyty Kurek z ŻIH-u na konferencji „Polskie Biblioteki Cyfrowe 2010” (Poznań, 18–22 października 2010 r.) na temat „Judaica Europeana: Digitalizacja kolekcji dokumentujących wkład Żydów w dziedzictwo kulturowe Europy” oraz Agnieszki Reszki, kierowniczkii Archiwum ŻIH, „Digitalizacja kolekcji archiwalnych Żydowskiego Instytutu Historycznego” na konferencji naukowej pt. „Program »Dziedzictwo wojny«. Jak Holandia chroni ważne źródła z czasów II wojny dla przyszłych pokoleń”, zorganizowana w dn. 30 marca 2011 r. przez Ministerstwo Zdrowia, Opieki Społecznej i Sportu Holandii, Instytut Pamięci Narodowej oraz Żydowski Instytut Historyczny”. Jako wolontariuszka w Archiwum ŻIH w marcu 2011 r. mogła również zapoznać się z pracami nad digitalizacją, w tekście zawarte są jej własne spostrzeżenia.

⁹ Warto podkreślić, że zasoby Archiwum ŻIH-u, które podlegają digitalizacji, liczą setki tysięcy stron, samych relacji z zagłady jest ok. 7000 j.a.

inwentarzu przechodzi się do bazy z materiałami¹⁰. Jeśli użytkownik chce mieć dokumenty w wersji elektronicznej lub wydrukowane, to kopie wykonuje się z płyt. Prowadzone są także prace nad bazą ARACHNE, która ma połączyć inwentarze zwłaszcza z bazami osobowymi. Przeszkodą w udostępnianiu wszystkich materiałów są obowiązujące ustawy: o ochronie danych osobowych oraz praw autorskich¹¹, dlatego materiały nie mogą być udostępniane w Internecie, a jedynie badaczom w celach naukowych lub w postaci realizowanych kwerend w sprawach urzędowych czy osobowych. Nadal poszukuje się dodatkowych środków na sfinansowanie digitalizacji tych unikatowych materiałów i łatwiejszy dostęp użytkowników do już zdigitalizowanych zasobów.

ŻIH w projekcie Judaica Europeana

Żydowski Instytut Historyczny jest polskim partnerem projektu „Judaica Europeana”, który został stworzony w celu zgromadzenia w jednym miejscu i tym samym ułatwienia dostępu do kolekcji związanych z kulturą żydowską, zwłaszcza „dokumentacją wkładu Żydów w rozwój miast europejskich”¹². Projekt został skierowany przede wszystkim do nauczycieli akademickich i studentów, szkół, pracowników instytucji zajmujących się dziedzictwem kultury. Portal będzie wielojęzyczny, co ułatwi dostęp i wyszukiwanie materiałów. „Judaica Europeana” funkcjonuje w ramach programu „Europeana”, co oznacza, że współpracują z nim nie tylko biblioteki, lecz także archiwa i muzea¹³. Partnerzy programu są zobligowani do stworzenia wirtualnych wystaw (i w ten sposób rozpowszechniania i promowania swoich zasobów), przeprowadzenia zajęć z dziećmi i młodzieżą, przygotowania konferencji i innych form aktywności. O rozwoju programu można przeczytać w newsletterach na stronie „Judaica Europeana”.

Zbiory dotyczące kultury żydowskiej przekraczają setki tysięcy obiektów i zalicza się do nich zarówno dokumenty, książki, rękopisy i czasopisma, jak i nagrania dźwiękowe, obrazy, fotografie, pocztówki, a nawet plakaty i filmy. Po digitalizacji obiektów z instytucji biorących udział w projekcie i udostępnieniu ich on-line planowane jest włączenie innych kolekcji związanych z żydowskimi społecznościami

¹⁰ Dla ułatwienia wyszukiwania powstały też specjalne wyszukiwarki. Bardzo charakterystyczne dla Archiwum ŻIH jest korzystanie z pracy wolontariuszy, w tym także zagranicznych, którzy pomagają w pracach przy dokumentach w języku niemieckim, hebrajskim czy rosyjskim.

¹¹ Na wspomnianej konferencji „Dziedzictwo wojny” było także wystąpienie omawiające digitalizację w Instytucie Pamięci Narodowej (IPN), dlatego można było porównać prace digitalizacyjne w IPN i ŻIH. Najbardziej widoczne różnice dotyczyły finansowania. Dzięki większym funduszom digitalizacja w IPN przeprowadzana jest szybciej i na większą skalę.

¹² *Judaica Europeana* [on-line]. [Dostęp 04.08.2011]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.judaica-europeana.eu>.

¹³ Na czele projektu stoją: European Association for Jewish Culture w Londynie i Biblioteka Uniwersyteku Goethego we Frankfurcie nad Menem z Kolekcją Judaików (największą kolekcją żydowską w Niemczech). Oprócz warszawskiego ŻIH-u wśród partnerów projektu są: Alliance Israélite Universelle we współpracy z Paris Yiddish Centre — Medem Library, The British Library (Londyn), Hungarian Jewish Archives (Budapeszt), Jewish Museum of Greece (Ateny), włoskie Ministerstwo Dziedzictwa Narodowego (MiBAC, Rzym), Jewish Museum London oraz Amitié (Centre for Research and Innovation, Bolonia). Projekt wspierają instytucje stowarzyszone pochodzące z Izraela: The Central Zionist Archive (Jerozolima) i Makash (Centre for ICT Applications in Education, Culture and Science w Jerozolimie).

miast Europy¹⁴. Projekt finansowany jest przez Komisję Europejską w ramach programu *eContentplus*.

W maju 2010 r. w aktualnościach ŻIH-u ogłoszono, że instytucja bierze udział w projekcie „Judaica Europeana” od 2009 r. i planuje zdigitalizować i udostępnić najstarszą i jedną z największych swoich kolekcji archiwalnych „Synagogen-Gemeinde zu Breslau — Gmina Żydowska we Wrocławiu”. Eleonora Bergman, dyrektor ŻIH-u, podkreślała, że udział w projekcie *to ogromna szansa na wprowadzenie do obiegu naukowego jednej z naszych najcenniejszych kolekcji archiwalnych*¹⁵. Obecnie, dzięki funduszom z programu skanowane są dokumenty oraz trwają prace nad wystawą wirtualną o żydowskich organizacjach pomocowych w Breslau.

Podsumowanie

Wśród 32 projektów zgłoszonych do Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego w 2009 r., w ramach programu *Dziedzictwo kulturowe; Tworzenie zasobów cyfrowych dziedzictwa kulturowego* pojawiły się tylko dwa dotyczące zasobów żydowskich. Były to: „Judaica Galicyjskie — portal zabytków żydowskich w Galicji” (tworzony przez *Bieszczadzkie Forum Europejskie*) oraz „Ochrona dziedzictwa kultury jidysz na Dolnym Śląsku” (zgłoszony przez Uniwersytet Wrocławski)¹⁶. Niestety, wszystkie projekty zostały odrzucone z powodu uchybień formalnych. Stosunkowo niedawno powstałe Muzeum Historii Żydów Polskich także zbiera materiały związane z polskimi Żydami i domyślać się można, że przynajmniej część z ich zbiorów zostanie w przyszłości zdigitalizowana i udostępniona (wciąż trwają prace nad budową siedziby Muzeum w Warszawie). Kultura żydowska jest promowana i udostępniana także poprzez projekt Wirtualny Sztetl¹⁷. Można tam znaleźć dokumenty zdigitalizowane przez kilkuset wolontariuszy uczestniczących w projekcie.

Podsumowując, kolekcja literatury jidysz w Polon-ie jest dotąd jedyną obszerną kolekcją literacką z tekstami w języku oryginalnym, w innych bibliotekach odnaleźć można tłumaczenia utworów autorów żydowskich. Kolejne inicjatywy digitalizacji dotyczą jednak materiałów w archiwach¹⁸ i muzeach, nie zaś w bibliotekach, czego

¹⁴ Fazy przedsięwzięcia przedstawione przez zarządzającą projektem Lenę Stanley-Clamp, dyrektora londyńskiego European Association for Jewish Culture. *ŻIH bierze udział w Judaica Europeana!* [on-line]. [Dostęp 02.05.2011]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.jhi.pl/pl/info/info/61.html>.

¹⁵ Informacje na temat uczestnictwa ŻIH-u w przedsięwzięciu *Judaica Europeana*. *ŻIH bierze udział w Judaica Europeana*, dz. cyt.

¹⁶ *Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego* [on-line]. [Dostęp dn. 2.05.2011]. Dostępny w World Wide Web: http://www.mkidn.gov.pl/media/po2009/decyzje/decyzje_2009_nabor_2_dziedzictwo_prior_4_bf.pdf.

¹⁷ *Wirtualny Sztetl* [on-line]. [Dostęp dn. 2.05.2011]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.sztetl.org.pl/>.

¹⁸ O jednym z nowych projektów zostało wspomniane na stronach archiwów państwowych: *W dniu 11 sierpnia 2010 r. w Archiwum Państwowym w Łodzi uruchomiono najnowszy skaner do masowej digitalizacji mikrofilmów. Sprzęt zakupiony został dzięki wsparciu finansowemu Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego dla projektu Digitalizacja i udostępnienie w Internecie materiałów archiwalnych dotyczących ostatnich 12 miesięcy Litzmannstadt Getto realizowanego przez Archiwum Łódzkie. Przedsięwzięcie realizowane jest w ramach ministerialnego programu Zasoby cyfrowe Digitalizacja materiałów archiwalnych. Skaner masowy w AP w Łodzi* [on-line]. 26.08.2010. [Dostęp

przykładem jest digitalizacja zasobów w Żydowskim Instytucie Historycznym. Projekt „Judaica Europeana” daje szansę na udostępnienie zbiorów także za granicą, zaś inicjatywy digitalizacji zasobów regionalnych czy lokalnych na zachowanie pamięci o dawnych mieszkańcach tych ziem i jednocześnie wzbogacenie tożsamości ich obecnych mieszkańców. Dziedzictwo żydowskie współtworzy dziedzictwo kulturowe Europy i świata, a spuścizna w postaci zdigitalizowanych dokumentów jest coraz bardziej powszechnym sposobem jej ochrony i upowszechniania.

Bibliografia:

1. *Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego* [on-line]. [Dostęp 02.05.2011]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.jewishinstitute.org.pl/pl/archiwum/index/0,0.html>.
2. JANOWSKA-WOŹNIAK, I. *Judaica on-line*. *Nowe Książki* 2008, nr 2, s. 82.
3. *Judaica Europeana* [on-line]. [Dostęp 02.05.2011]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.judaica-europeana.eu>.
4. Kolekcja „*Literatura jidysz*” w *Cyfrowej Bibliotece Narodowej POLONA* [on-line]. [Dostęp 02.05.2011]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.polona.pl/dlibra/collectiondescription2?dirids=31>.
5. *Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego* [on-line]. [Dostęp 02.05.2011]. Dostępny w World Wide Web: http://www.mkidn.gov.pl/media/po2009/decyzje/decyzje_2009_nabor_2_dziedzictwo_prior_4_bf.pdf.
6. *Narodowe Archiwum Cyfrowe* [on-line]. [Dostęp 02.05.2011]. Dostępny w World Wide Web: http://www.nac.gov.pl/files/NAC_ulotka.pdf.
7. *Project Ben-Yehuda* [on-line]. [Dostęp 30.08.2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://benyehuda.org/>.
8. *Skaner masowy w AP w Łodzi*, notatka z dn. 26.08.2010 [on-line]. [Dostęp 30.08.2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.archiwa.gov.pl/>.
9. *The Collection „Yiddish Prints” in the Frankfurt University Library* [on-line]. [Dostęp 30.08.2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.literatur-des-judentums.de/jd/templates/template.xml?Sprache=eng&js=yes&Skript=Home>.
10. *ŻIH bierze udział w Judaica Europeana!* [on-line]. [Dostęp 02.05.2011]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.jhi.pl/pl/info/info/61.html>.

Wilk, Ł. *Cyfrowe kolekcje żydowskie w Polsce*. W: *Biuletyn EBIB* [online] 2011, nr 6 (124), *Magazyn studencki* [Dostęp: 30.08.2011] Dostępny w World Wide Web: http://www.nowyebib.info/images/stories/numery/124/124_wilk.pdf. ISSN 1507-7187.

30.08.2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.archiwa.gov.pl/>. Inną kolekcją żydowską jest zbiór judaików, głównie fotografii, w Narodowym Archiwum Cyfrowym (pochodzących przede wszystkim z okresu dwudziestolecia międzywojennego oraz fotografii z II wojny światowej, pokazujących zagładę Żydów). W: *Narodowe Archiwum Cyfrowe* [on-line]. [Dostęp 02.05.2011]. Dostępny w World Wide Web: http://www.nac.gov.pl/files/NAC_ulotka.pdf. Także w takich instytucjach jak IPN czy Ośrodek Karta są digitalizowane materiały archiwalne dotyczące Żydów.